

УДК: 37.034: 17.023.33

І. Д. Бех, м. Київ

ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ У ЦІННІСНИХ КООРДИНАТАХ

У статті розкриваються змістовно-ціннісні грані життя особистості, наголошується на його духовних засадах, визначаються орієнтири вибору особистістю життєвого шляху та завади благочинному життю особистості.

Ключові слова: життя особистості, змістовно-ціннісні грані життя, життєвий шлях, благочинне життя особистості.

Серед галузей сучасного гуманітарного знання слабкою ланкою залишається науково обґрунтоване уявлення про життя людини, й особливо про життя на індивідуальному рівні. Якраз на ньому людина сприймає життя як щось глибоко особисте, як сферу, у якій вона прагне бути вільною, самодостатньою, неповторною. Наголошуючи на цьому бажанні, ми зачіпаємо систему цінностей особистості, на основі яких вона вибудовує своє життя, і створює цінність самої себе. Тут має сформуватися своєрідний гармонійний синтез, у якому ціннісне ставлення особистості до самої себе корелює з таким же ставленням до іншої людини. Лише за цієї умови вона переживатиме почуття щастя не лише фрагментарно, а й у продовж усього життя. Там же, де щастя, там і задоволення, і життєвий успіх.

На даний час доводиться констатувати, що школа через певні причини не дає підростаючій особистості фундаментальних знань про життєву сферу індивіда, яка безпосередньо пов'язана з його психологією.

Грані життя особистості

У виборі підростаючою особистістю ціннісної спрямованості власного життя істотна роль належить соціалізації, узагальненим суб'єктом якої виступає людське довкілля: більш чи менш значущі особи, які мають життєвий досвід і прагнуть поділитися ним. Підростаюча особистість, звичайно, відкрита до нього, не маючи ще об'єктивних критеріїв оцінювання його з позиції суспільної значущості. Вона, таким чином, потрапляє у ситуацію морально-го розпуття, і це згодом відіб'ється на її життєвих цілях і планах.

Практично люди, які впливають на підростаючу особистість, поділяються на дві кардинальні категорії. Одні вимірюють життя як таке, а отже й власне життя, з позиції дріб'язково-утилітарних цінностей, інші — за параметрами доброзичливості. З огляду на це, значна частина людей більш тяжіє до гаданих благ, ніж до істотно корисних і дійсно добрих. Зазначимо, у цьому зв'язку, що йдеться не про користь як певні матеріальні статки, а користь особистісну, тобто духовно-розвивальну, а отже й відповідне багатство в людяності.

Люди з дріб'язково-утилітарними чи нижчими вітальними цінностями (як потяг до непомірного матеріального накопичення, славолюбства, гордині, нищих пристрастей), здебільшого з презирством ставляться до цінностей благочесті. Друга ж категорія людей ці останні розцінюють як вельми бажані.

Тож підростаюча особистість має глибоко усвідомити відмінності між цими цінностями, щоб розглядати одні як гідні прихильності, а іншими навчилася нехтувати як малозначущими. Тут слід наголосити, що особи з дріб'язково-утилітарною життєвою спрямованістю часто-густо зазнають великої небезпеки чи ганьби, переживають внутрішню дисгармонію, стан невдоволення тощо. Життя ж людини доброзичливої вільне від цих негативів, навпаки, наповнює його радістю й почуттям утихомирення. Конче необхідно, щоб підростаюча особистість порівнювала ці дві сфери цінностей не лише з позиції свого теперішнього, а й з майбутнього, щоб не було прикро за прожите життя. Доброзичлива людина на відміну від людини з утилітарним спрямуванням виступає повноцінним володарем свого внутрішнього світу, оскільки підпорядковує низькі пристрасті, поставивши над ними вимоги моралі як власні переконання.

Великі міжособистісні й соціальні ускладнення виникають у ситуаціях, коли особа утилітарної спрямованості задовольняє свою потребу в управлінні іншими людьми. Потяг до керівництва є однією з форм владарювання, яке проявляється на різних етапах онтогенезу: у функціонуванні неформальних чи формальних груп, колективів, державних установ. Згадана особа, реалізуючи функцію управління, змушена вимагати від підлеглих діяти за суспільно значущими цінностями, хоча сама їх не дотримується. Тому неодмінно виникає скритий чи відкритий конфлікт у взаєми-

нах керівника і підлеглих. Керівник, який не власний над своїми утилітарними потягами, не може підпорядкувати духовно-моральним цінностям інших. Як результат — втрата авторитету, неввіра й осуд з боку підлеглих. Суспільне життя, зрештою, втрачає загальнозначущий сенс і набуває ознак деструктивності.

Життя особистості у величі духовності

Серед людських спільнот є особистості, які контрастують з ними, виокремлюючись своєю духовною досконалістю. Зазвичай такі особистості не прагнуть до знаменитості, набутої через матеріальне збагачення чи через соціальний статус. Найвищою цінністю вони вважають духовну велич, якій вони присвячують усе своє життя.

Особистість, що досягла духовної вершини, пройшла шлях власного розвитку за сутністю природи — як дозрівання органічних структур і функцій у процесі вільного виховання. Не зупиняючись на цьому, вона успішно здійснила розвиток — за сутністю соціуму, тобто у ході цілеспрямованого формування моральних якостей і властивостей. І на кінець їй став досяжний духовний саморозвиток як здатність стати і бути дійсним суб'єктом практично-духовної діяльності. На цьому рівні особистість вбачає своє покликання у служінні людям.

Через свою духовну унікальність у неї складаються особливі взаємини з оточуючими людьми. Нерідко трапляється так, що до особистості з високими розумовими, художніми чи іншими здібностями її оточення може проявляти заздрість, ненависть чи несприйняття. У випадку ж духовної зрілості особистості такої поведінкової позиції інших не спостерігається. Адже кожен розуміє, що при сильному бажанні він зможе зрівнятися з духовно досконалою особистістю.

У стосунках з соціальним довкіллям така особистість демонструє лагідність, а відтак нікому не дає привід до незадоволеності. Особливо цю якість відчують її рідні та близькі; вона прагне у всьому догоджати їм і словом і ділом, якщо це не зашкодитиме благочестю. Тож у досконалої особистості поєднуються якості, які видаються протилежними: покірливість і велич духу. У таких душевних поєднаннях особистість і набуває знаменитості через досконалість у людяності.

Це робить її незвичайною у сприйнятті іншими людьми. Вони проявляють небайдужість у ставленні до неї, дивуються і хвалять за духовну велич. Та все ж і з такою особистістю можуть траплятися прикрі випадки, коли хтось може скоїти проти неї якусь несправедливе діяння. Чи поводитиметься у таких ситуаціях духовно досконала особистість так само, як і пересічні особи? Очевидно, що ні. Вона покладається на свою внутрішню стійкість: не захопитися гнівом, ненавистю, ворожістю.

У духовної особистості є більше шансів захистити будь-кого від несправедливості, висловити власну думку кривдникові, незважаючи, наприклад, на службову посаду, яку він займає. Її життя за великим рахунком є дієвим виховним засобом для інших людей, які залишаються ще далекими від цінностей доброчинності.

Життя у вимірах доброчинності й вимагання

Особистість у своєму житті перебуває у постійних стосунках з іншими людьми. Тому для етичної характеристики цих стосунків важливо які ставлення втілює вона стосовно конкретної людини як їх учасника. З урахування цієї позиції слід вести мову про керівництво міжособистісними стосунками. Звичайно, що йдеться про духовно-моральні керівництва, а, отже, про певні духовно-моральні цінності. Вважається, що найголовнішою цінністю у стосунках особистості з іншими є доброчинність. Якраз вона й виступає їх ключовим мотивом.

Лише свідомо оволодівши даною цінністю як спонукою до духовно-морального діяння, особистість стає вільною, тобто будівничим свого життя. Вона за цієї умови не може чинити на угоду людині з іншими, частіше за все утилітарними цінностями, оскільки сформувала для себе міцні та надійні підвалини ладу, миру, злагоди.

За такого внутрішнього душевного стану особистість не пов'язує себе з себелюбством і власною вигодою, реалізуючи різноманітні добрі вчинки. Останні можуть рухатися якимись іншими мотивами, однак такими, що охоплюються межами доброчинності.

Ці моральні межі існують впродовж багатьох віків, і людство у цілому їх приймає. Наведемо у цьому зв'язку список моральних приписів, які містяться в єгипетський «Книзі мертвих»:

- Я не чинив зла людям
- Я не робив нічого огидного
- Я не піднімав руку на слабшого
- Я не був причиною хвороби
- Я не вбивав і не напучував вбивати
- Я нікому не завдав болю і страждань
- Я ніколи не казав неправди
- Я не крав
- Я не заздри
- Я не чинив перелюбу
- Я не згрішив стосовно Істини
- Я не блюзнів
- Я не чинив мерзоти перед богами

Досконала особистість, орієнтуючись на свій морально-духовний стрижень, може у моральному плані віддати належне недругові, відданому своїй справі, та виявити акт неповаги до зрадливого спільника, хоч би яким корисним він був для неї. Зовнішнє тлумачення наших бажань та почуттів насправді не є гідним довіри, тому що воно найбільш щирі, добрі й безкорисливі з них виводить із себелюбства, гордині чи славолюбства шляхом якихось надуманих обґрунтувань.

Духовно розвинена особистість не змінить своїх позитивних уявлень про іншу людину, якщо вона скоїла щодо неї якусь невелику образу, чи під впливом раптового обурення, або будь-якої слабкої підозри. Це є свідченням того, що доброчинність особистості перетворилася у її духовну константу.

Антиподом вільній, доброчинній особистості виступає особистість, яка є залежною від своїх егоїстичних потягів. Якраз цією тенденцією визначається стиль її життя. Вона у всіх своїх діяннях прагне й вимагає відплати чи нагороди. Тут по-справжньому про добрі діла такої особистості говорити досить важко, оскільки їхній мотивації недостає людяності.

Людина зі схильністю до вимагання не може досягнути й змиритися з тим, що між людьми всі особливо поважають тих, які поза всілякі нагороди прагнуть допомогти їм і саме про це піклуються більше, ніж про відплату від них. Позиція вимагання призводить до того, що така особистість перш, ніж здійснити якусь необхідну для іншої людини справу розв'язує про можли-

вість відплати, про її розмір. Згодом потяг до вимагання у такої особистості може трансформуватися у відкрите чи скрите здирництво зі всіма негативними наслідками, що випливають з цього. Особистість зі стійким прагненням до вимагання кваліфікують як малодушну, жалюгідну, якій не властиві благородні справи.

Життя особистості як єдине поривання

Не рідкі випадки, коли за певних причин особистість виявляється захопленою пристрастю до когось або до чогось, і це визначає загальний спосіб її життєствавлення. Така особистість повністю підпорядковує власне життя єдиному прагненню, яке перетворюється у найвищу цінність. Вона й стає для особистості тією внутрішньою силою, що робить її стійкою до будь-яких життєвих знегод. Усе, що для пересічної особи видається важким, пристрасна особистість вважає це звичайною дією.

Предметом поривання особистості може виступити певний вид творчості, вибрана професія, міжособистісні взаємини чи духовне спілкування. Усі ці види людської активності здатні окрилити особистість, стати внутрішньою причиною до самовдосконалення.

Важливо, що поривання перетворюється у міру, орієнтуючись на яку особистість цінить власне предметне й соціальне довілля. Устремління, з одного боку, відволікає її від усього того, що стоїть на заваді досягнення центрального бажання як незрівнянного ні з чим блага. Тому сум'яття житейських справ не засмучують таку особистість; усілякі негаразди не можуть тривалий час затримуватися у її душі. З другого боку, устремління підкорює особистість, повністю володіє її самосвідомістю.

Наголосимо, що поривання, яке набуло якості глибокої осмисленості й просвітлює нею, змінює перебіг основних психічних процесів суб'єкта. Так, прийнято вважати, що розвинена воля як рушійна сила його діяльності й поведінки характеризується властивостями рішучості та терпіння. Якраз їхня дія забезпечує успішне досягнення тієї чи іншої мети. Однак досягти належного рівня розвитку вольового процесу суб'єктові досить складно, тому він часто залишається недостатньо ефективним у реалізації своїх намірів.

У той же час рішучість і терпіння з меншими затратами психічної енергії набувають дієвості, якщо вони виступають вторин-

ними утвореннями перебігу поривання як цінності особистості. У цьому зв'язку можна констатувати, що те чи інше поривання є сильною спонукою до розгортання процесів рішучості й терпіння особистості й набуття ними у кінцевому підсумку достатньої стійкості. До того ж терпіння й рішучість за такого механізму виникнення й становлення набувають іншого психологічного забарвлення: вони втрачають рису внутрішньо примусової напруги, набуваючи ознаки задоволення.

Є істотна відмінність між життям особистості з єдиним пориванням і життям пересічної особистості. Перша вибудовує власний сценарій життя, який характеризується потужними ідеальними, а то й віртуально міфологічними привнесеннями. Вона вважає, що її життя немає серйозних точок дотику до масового життя, а розгортається лише на основі власних вподобань. Цей план життя робить особистість «нібито причетною» до життя інших людей. У результаті цього її взаємини з ними відрізняються від існуючих у дійсності. Тому то так люди дуже часто по-доброму не розуміють таку особистість.

У особистості, яка живе за принципом єдиного поривання, зміщені межі між її майбутнім і теперішнім. Вона у теперішньому часі живе так, нібито вже реалізувала свою верховну цінність (хоча насправді цього ще не відбулося). Таке духовне перевтілення й призводить до колізій між нею і суспільним оточенням.

Пересічна людина прагне до спокою, який асоціюється з обмеженням всіляких турбот. Цим пояснюється той факт, що багато людей не бажають професій, пов'язаних з великою відповідальністю, з широким діапазоном обов'язків. У особистості з єдиним пориванням ставлення до стану спокою інше: вона не піклується про нього, вперто прямує до своєї мети.

Орієнтири вибору особистістю життєвого шляху

З чим поріднити своє життя? Це питання виникає перед кожною особистістю. При цьому йдеться не лише про вибір професії, а й про те, у яких соціальних відносинах вона перебуватиме, яку спрямованість інтересів, прагнень, спілкувань, поведінки пропонуватимуть їй оточуючі люди. Зазначимо, що знання про характер можливих життєвих ситуацій даються підростаючій особистості у досить обмеженому обсязі, і це призводить до багаточисельних внутрішніх і зовнішніх конфліктів, подолати які їй

доводиться досить важко. У результаті цього у особистості можуть виникати стани розчарування власним життям, невдоволеності собою як його володарем.

Тому й виникає необхідність у мінімізації цих життєвих станів, у які потрапляє особистість, не говорячи вже про їх запобігання. Звичайно, що передбачити навіть основні життєві колізії особистості досить важко, проте це не означає, що вони не підлягають, хоч би ймовірному прогнозуванню, а отже й їх вибірковому попередженню. З цією метою доцільно використати поняття «корисність певного роду (способу) життя для особистості». Цим самим стає можливим розглядати задоволеність життям у контексті індивідуально-психологічних особливостей тієї чи іншої особистості. Звідси знання про те, що корисне особистості у плані специфіки способу ж життя, може бути правильно визначене не абстрактно, а лише з урахуванням її психологічних можливостей зберігати внутрішню стабільність і цілісність у складних міжособистісних взаємодіях. Вони ж можуть характеризуватися меншою чи більшою силою напруження, частотою прояву та вибірковістю. Ці характеристики корелюють з основою життя особистості, якою є її професійна діяльність. Саме від ширини тих соціальних відносин, які нею породжуються, залежатимуть сутнісні ознаки міжособистісних взаємодій.

Тож особистість, вибираючи власний життєвий шлях, має зважати на те, чи зможе вона витримати скрутності як похідні наслідки обраної професійної діяльності. До них доцільно віднести заздрість людей близького оточення особистості за її великі професійні досягнення. Люди, що демонструють цю моральну ваду можуть ускладнити цим самим самопочуття особистості: вона переживатиме страждання. Цей стан схильний погіршуватися, коли особистість, окрім заздрості, зазнає ще й нічим не обґрунтованих наклепів.

До того ж особистість, завдяки своїм здібностям і зусиллям, може відрізнятись від свого соціального довкілля більшим матеріальним статком, і це теж може виявитись для нього сильнодіючим подразником. Оточуючим людям важко буває змиритися з вищістю особистості у певному життєвому напрямі. Важливо також мати на увазі, що конкретний рід життя може відрізнятись від іншого розмаїтістю соціальних зв'язків, у яких перебуває осо-

бистість. Це вимагає від неї відповідного піклування як стосовно себе, так і стосовно суб'єктів, з якими вона взаємодіє. Отже, вона мусить враховувати свої можливості і в цьому плані.

Ступінь задоволеності життям пов'язаний зі ступенем свободи особистості від досить важких для неї життєвих обставин. Якраз на цю закономірність має орієнтуватися особистість, вибираючи свій життєвий шлях.

Кожна особистість будує власне життя, виходячи зі специфіки спадкових і суспільно набутих сил. Ідеалом його має бути такий образ, коли зникає необхідність у зовнішньому контролі, а натомість життя регулюється внутрішніми духовно-моральними засобами. Вони ж передбачають почуття відповідальності за власне життя у всіх його проявах. Відтак, особистість повинна мати почуття власної гідності, бути впевненою у собі й самодостатньою. Ці вершинні особистісні цінності й дозволять їй вести активне життя, не втрачаючи свого істинного «Я».

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни/К. А. Абульханова-Славская. — М: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания/Б. Г. Ананьев. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. — 338 с.
3. Бахтин М. М. К философии поступка/М. М. Бахтин//Философия и социология науки и техники. — М., 1985. — С. 80-160.
4. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності/І. Д. Бех. — К.: Академвидав, 2009. — 248 с.
5. Гуманістична психологія. — К., 2001. — 263 с.
6. Кьеркегор С. Страх и трепет/С. Кьеркегор. — М.: Республика, 1993. — 383 с.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла/Д. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 2003. — 487 с.
8. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии/С. Л. Рубинштейн. — М., 1976. — 416 с.
9. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура/за ред. В. Г. Кременя. — К.: Педагогічна думка, 2008. — 470 с.

В статті розкриваються змістовно-ціннісні грани життя особистості, акцентується на її духовних основах, визначаються орієн-

тиры выбора личностью своего жизненного пути и помехи благой жизни личности.

Ключевые слова: жизнь личности, содержательно-ценностные грани жизни, благой жизнь личности.

The article deals with the content and value of the personality's life verges, in this context its spiritual basis are accented. The guidelines of individual choice of the life path and obstacles of decent personality's life are determined.

Keywords: life of personality, content and value of the personality's life verges, decent personality's life.

УДК 37.013.42

Т. Ф. Алексеєнко, м. Київ

МОТИВАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

У статті розкриваються сутність і зміст соціальної поведінки особистості, концептуальні підходи до її розуміння, класифікації, основні детермінанти і механізми формування, особливості прояву у дитинстві.

Ключові слова: соціальна поведінка особистості, мотивація і механізми формування соціальної поведінки.

Одним із вимірів соціальності людини є її поведінка як сукупність видимих вчинків і дій, що так чи інакше зачіпають інтереси інших людей, великих та малих соціальних груп та відображають рівень засвоєння нею соціальних норм, правил, принципів життєдіяльності в умовах взаємодії з оточуючим довкіллям. З цим пов'язана актуальність її вивчення на сутнісному та змістовному рівні, а також у контексті з'ясування тих механізмів, які є її основними чинниками формування. Теоретичний аналіз проблеми та осмислення її практичного вираження сприятиме більш глибокому розумінню різних моделей соціальної поведінки, причин їх розвитку та її прогнозуванню, що, на наш погляд, може сприяти і розумінню та поліпшенню загальної соціально-педагогічної ситуації. Саме у такому контексті формулюються мета та завдання нашої статті, у розв'язанні яких ми будемо опиратися на попередні теоретичні здобутки.